

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПАТОЛОГОАНАТОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

LEGISLATIVE REGULATION OF POST-MORTEM EXAMINATION IN THE UK AND UKRAINE: COMPARATIVE LAW RESEARCH

УДК 351

Аліреза Пахлеванзаде

д. мед. наук, професор кафедри загально-медичних наук, директор Навчально-науковий центр міжнародних навчальних програм Міжнародного гуманітарного університету

Проведено порівняльно-правове дослідження основних засад правового регулювання здійснення патологоанатомічних досліджень у Великобританії та Україні. Розглянуто основні положення щодо правового регулювання організації патологоанатомічної служби, трансплантації органів та тканин людини, донації тіла людини з метою проведення наукових досліджень.

Ключові слова: патологоанатомічна служба, автопсія, трансплантація органів та тканин людини, правове регулювання.

Проведено сравнительно-правовое исследование основных принципов правового регулирования осуществления патологоанатомических исследований в Великобритании и Украине. Рассмотрены основные положения о правовом регулировании организации

патологоанатомической службы, трансплантации органов и тканей человека, донации тела человека с целью проведения научных исследований.

Ключевые слова: патологоанатомическая служба, аутопсия, трансплантация органов и тканей человека, правовое регулирование.

The comparative legal study of the basic principles of legal regulation of post-mortem examination in the United Kingdom and Ukraine was conducted. The main provisions concerning the legal regulation of the pathoanatomical service organization, the transplantation of organs and tissues of a person, and the donation of the human body for the scientific purposes are researched.

Key words: pathoanatomical service, autopsy, transplantation of organs and tissues of a person, legal regulation.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В Україні правила та порядок проведення судово-медичних, патологоанатомічних досліджень, взяття органів та тканин померлої людини з метою трансплантації визначаються певними законодавчими актами та нормативними документами. Водночас є цілий перелік питань у зазначеній сфері, які досі є нерозробленими чи їх правове регулювання не відповідає потребам сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині є одиничні дослідження щодо правового регулювання діяльності патологоанатомічної служби, посмертного донорства. На особливу увагу заслуговують праці вітчизняних та зарубіжних авторів, як І. Горелик, С. Горюнова, Л. Джулиан, Б. Єшмуротов, А. Іскандаров, А. Котуза, Д. Кулдашев, Л. Роша, В. Стеценко, З. Сальников, С. Тейлор, В. Крисько та ін.

Мета статті. Метою статті є проведення порівняльно-правового дослідження нормативно-правових джерел національного та британського законодавства, які регулюють діяльність та поняття патологоанатомічної служби: основних положень щодо правового регулювання організації патологоанатомічної служби, трансплантації органів та тканин людини, донації тіла людини з метою проведення наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Об'єднане Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (Великобританія) складається з чотирьох країн: Англії, Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії.

Деякі законодавчі акти застосовуються у всій Великобританії, деякі стосуються лише однієї, двох або трьох країн, які входять до її складу [1].

Першим нормативно-правовим документом у Великобританії, який детально врегулював діяльність щодо здійснення автопсії, став «Закон про анатомію» 1832 р. – нормативно-правовий акт Парламенту Сполученого Королівства, який дав лікарям, вчителям анатомії та студентам-медикам ширший дозвіл на здійснення розтину трупів.

До цього нормативно-правового акта діяв «Закон про вбивства» 1752 р., який передбачав можливий розтин тільки для трупів вбивць, які були засуджені до вищої міри.

За «Законом про анатомію» 1832 р., той, хто виявив бажання займатися анатомією, мав отримати дозвіл у Міністерстві внутрішніх справ. Як правило, його отримували вчителі. Закон ввів положення про інспекторів анатомії (по одному для Лондона, Англії і Уельсу, Шотландії та Ірландії), до обов'язків яких входило отримувати постійні звіти від вчителів-патологоанатомів.

За вказаним Законом, той, хто міг робити автопсію людських органів на законних підставах, мав право на розтин таких органів, за умови, що жоден із родичів померлого не був проти. Закон також надавав вільний доступ до трупів, які були визнані невідомими, заради здійснення медичних досліджень. Людина могла пожертвувати труп найближчого родича з метою здійснення патологоанатомічного

дослідження в обмін на безплатне поховання. Передбачалась можливість залишити своє тіло для розтину з метою розвитку науки, але і в такому разі був необхідний дозвіл найближчих родичів.

«Закон про анатомію» 1832 р. дотепер залишається чинним на території Шотландії з поправками відповідно до «Закону про тканини людини» 2006 р., діє в Ірландії та частково відображений у Статутній книзі Ірландії 2018 р., в Англії та Уельсі був відмінений «Законом про анатомію» 1984 р., який був теж відмінений на зазначеній території «Законом про тканини людини» 2004 р.

Нині у Великобританії законодавство про автопсію, як і в усіх провідних країнах світу, має два основних напрями правового регулювання: проведення автопсії у зв'язку із судово-медичною експертизою та регулювання проведення розтину в патологоанатомічних службах при лікарнях.

У Британії нині є два ключових напрями законодавства, яке регулює автопсію: «Закон про тканини людини» 2004 р. (діє на всій території Великобританії, крім Шотландії, в якій діє «Закон про тканини людини» 2006 р.) та законодавчі акти про коронерів, які регулюють діяльність посадових осіб, що спеціально розслідують смерті, які мають незвичайні обставини настання або які стались раптово, і визначають причину смерті («Закон про Коронерів» 1988 р. діє в Англії та Уельсі, в Північній Ірландії діє «Закон про Коронерів» 1959 р. та «Правила Коронерів» 1963 р.).

Коронер (англ. Coroner від лат. coronarius) □ у деяких країнах англо-саксонської правової сім'ї посадова особа, що спеціально розслідує смерті, які мають незвичайні обставини або стались раптово, і безпосередньо визначає причину смерті.

Служба була заснована в 1194 р. із метою підтримки фінансових інтересів монарха в кримінальних справах, буквально означає: «представник інтересів Корони» (лат. *custos placitorum corone*) [2].

Зазвичай коронер веде розслідування, коли є підозра у насильницьких діях, що спричинили смерть (як правило, збирає докази вбивства).

У деяких країнах коронер може виносити вирок самостійно або спиратися на очолювану ним групу слідчих. У Великій Британії коронер може передати матеріали справи на розгляд коронерського суду у складі самого коронера і малого журі (6 присяжних), який заслуховує свідків і експертів; потім журі виносить вердикт про причини смерті. Коронерський суд вирішує лише одне питання: чи можна вважати

смерть насильницькою (кримінальною)? Якщо так, справа отримує подальший хід і розглядається в традиційному суді. При встановленні незаперечного факту кримінальної смерті (вбивство, ДТП, травма на виробництві тощо) коронер відразу передає справу в суд. У деяких країнах без наявності ознак вбивства коронер може винести рішення одноосібно [3].

Таким чином, запит на проведення посмертної автопсії у Великобританії патологоанатом може отримати у двох випадках:

1) від коронера, у разі підозри настання насильницької смерті, настання смерті в місці позбавлення волі тощо;

2) від лікарні, якщо є дозвіл на проведення дослідження від близьких родичів чи від інших уповноважених осіб, коли причина смерті відома і в коронері немає потреби.

«Закон про тканини людини» 2004 р. діє на території Англії, Уельса та Ірландії, визначає порядок щодо вилучення, зберігання та використання органів людини та тканин за запланованими цілями, одна з яких визначити причину настання смерті.

Цей нормативно-правовий акт також заснував регулятивний орган (Human Tissue Authority – HTA), який здійснює наглядову функцію щодо дотримання ліцензійних умов при посмертних дослідженнях, надання відповідей на скарги тощо.

Вилучення, зберігання, використання та розпорядження тканинами людини було кодифіковано HTA шляхом впровадження двох нормативно-правових документів – Кодексу практики та Стандартних операційних процедур (SOPs). HTA видав спеціальні кодекси практики для всіх запланованих цілей анатомічного обстеження, що належить до сфери освіти та навчання. Всі заходи щодо проведення автопсії документуються та дотримуються в рамках стандартних операційних процедур (SOPs) та угод про рівень обслуговування (SLA) [4].

«Закон про тканини людини» 2004 р. має три основних частини, які регулюють:

– вилучення, зберігання та використання органів та тканин померлої людини за запланованими цілями (ці норми тісно пов'язані з порядком надання дозволів на перелічені маніпуляції) та правопорушення, за якими передбачена відповідальність (покарання у зв'язку з неотриманням згоди в передбачених випадках існує у вигляді штрафу або обмеження волі до трьох років);

– правове регулювання надання ліцензій щодо здійснення маніпуляцій із тканинами людини, покарання за порушення таких ліцензійних умов;

– процес інспектування вилучення, зберігання та використання органів померлої людини та тканин, включаючи трансплантацію та анатомічні посмертні дослідження.

З метою з'ясування причин смерті «Закон про тканини людини» 2004 р. надає визначення посмертному дослідженню як виду «діяльності за своїм власним правом». Це означає обов'язковість надання згоди для здійснення автопсії та подальшого зберігання і проведення маніпуляцій з органами та тканинами померлої людини.

Тому особливе місце в правовому регулюванні госпітальної автопсії відіграє процес надання згоди на її здійснення. До початку автопсії патологоанатом має бути впевненим у наявності достатньої згоди на проведення автопсії, пересування чи використання тканин померлої особи.

Законодавство Великобританії відрізняє два основних види згоди на використання органів людини та тканин за запланованими цілями:

– загальна згода померлого чи осіб, які мають на це право, потрібна при проведенні анатомічних досліджень, досліджень на наявність наркотичних речовин та лікарських засобів у тілі людини, з'ясування причини смерті, поширення медичної інформації про життя та причини смерті померлого, яка може стосуватися інших осіб, трансплантація;

– згода померлої людини – проведення учбових занять, публічний моніторинг здоров'я тощо.

Також встановлюється ієрархічний перелік родичів та близьких, які мають таке юридичне право: чоловік або дружина, партнер, включаючи цивільного чи партнера тієї ж статі; батьки чи діти старше 18 років; брат чи сестра; дід, бабуся чи онуки; племінники; прийомні батьки; рідні на половину брати чи сестри; друг, з яким була багаторічна дружба. Згода потрібна від однієї людини. Якщо відмовляються надати згоду особи, наприклад, першої ланки, особи, які є другими, третіми чи четвертими у переліку, таку згоду надати не можуть.

На особливу увагу заслуговує заборона померлої особи перед смертю розголошувати про себе окремі обставини її настання, наприклад ВІЛ-статус тощо. Після автопсії клініка повинна прийняти рішення щодо інформування родичів та близьких померлого про таку «чутливу інформацію» [5].

Українське законодавство порівняно із законодавством Великої Британії теж має довгострокову історію розвитку легітимації патологоанатомічних досліджень.

Дослідження трупів було узаконено у 1714 р. 154-м артикулом Військового статуту

Петра І. Обов'язковому розтину підлягали трупи у разі раптової і насильницької смерті. Лікарів запрошували у разі неякісного лікування, завдання тілесних ушкоджень, статевих злочинів, дітовбивства [6].

Широкої законодавчої регламентації автопсія здобула за часів радянського періоду: були видані чисельні нормативно-правові акти та інструкції, більшість яких нині відмінено.

Нині здійснення патологоанатомічних досліджень в Україні регулюється загальними нормативно-правовими актами у сфері медицини та трансплантації органів людини, чисельними державними стандартами, що мають застосовуватися у медичних установах, впровадженими міжнародними стандартами ISO та IWA тощо. Основною законодавчою прогалиною залишається відсутність спеціального нормативно-правового акта щодо регламентації організації роботи патологоанатомічної служби в Україні, відсутність офіційного визначення її структури та поняття тощо.

Законодавство з проведення судово-медичних досліджень теж має свої недоліки, але врегульовано спеціальними нормативно-правовими актами: Інструкція «Про проведення судово-медичної експертизи» № 6 від 17.01.1995 р., затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6., Наказ «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» № 6 від 17.01.1995 р., зареєстрований у Міністерстві юстиції України 26.07.1995 р. за № 248/784 тощо.

Одним із нещодавно прийнятих правових актів, який регулює порядок проведення автопсії, став Наказ Міністерства внутрішніх справ України, МОЗ України та Генеральної прокуратури України «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини» від 29.09.2017 р. № 807/1193/279, який врегулював механізм взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України під час перевірки обставин смерті людини.

Основними відмінностями у сфері правового регулювання проведення патологоанатомічних досліджень між українським та британським законодавством є: наявність спеціального правового акта у Великобританії, який регулює проведення посмертних досліджень та оберт органів та тканин людини, наявність інституту корнерів, наявність спеціального провладного органу, який контролює

здійснення патологоанатомічних досліджень, оберт органів та тканин людини, діяльність корнерів, має законотворче право.

Одним із головних питань, якому присвячене британське законодавство в цій правовій сфері, є надання згоди на трансплантацію та проведення автопсії, а також донацію усього тіла людини для проведення наукових досліджень.

В Україні нині трансплантація органів померлої особи регулюється Законом України «Про трансплантацію органів та інших матеріалів фізичної особи» від 16.07.1999 р., за ст. 16 якого «фізична особа має право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам», але питання процедури такої передачі, утилізації зазначених органів та тканин у разі необхідності передачі усього тіла людини з навчальною метою навчальним закладам досі залишаються не врегульованими українським законодавцем.

Певного правового вдосконалення потребують і нормативні положення щодо зберігання донованих тканин та органів людини, створення біобанків.

Особливої актуальності набуває закріплення на законодавчому рівні поняття права власності на тканини, органи, тіло людини після настання смерті, можливості їх заповідати, передавати право на розпорядження та реалізацію.

Сама система патологоанатомічної служби, основні засади її функціонування досі лишаються врегульованими лише на рівні законопроекту: Проект Наказу МОЗ України «Про патологоанатомічну службу в Україні», який, своєю чергою, теж потребуватиме певних доповнень та виправлень, поки знаходиться на стадії публічного обговорення.

У контексті відсутності базового нормативно-правового акта з регулювання діяльності патологоанатомічної служби необхідно зазначити той факт, що патологоанатомічна служба нині керується, частково виконуючи накази радянського періоду, які втратили чинність, у питаннях організації своєї роботи, порядку здійснення розтинів, проведення анатомічного аналізу смертельних наслідків, дослідження біопсійного та операційного матеріалів, заповнення бланків статистичних документів тощо.

Висновки. Українське законодавство щодо регулювання організації патологоанатомічної служби, трансплантації органів та тканин людини, донації тіла людини з метою проведення наукових досліджень нині знаходиться на етапі свого становлення. Розроблені проекти нормативно-правових документів у зазначеній сфері потребують переосмислення, детального вивчення та доповнення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. The Legal System of the United Kingdom. URL: https://www.cilex.org.uk/about_cilex/about-cilex-lawyers/what-cilex-lawyers-do/the-uk-legal-system.
2. Online Etymology Dictionary. Архів оригіналу за 2013-05-21. URL: <http://www.webcitation.org/6Gm5mjPhm>
3. Коронер / Большая советская энциклопедия / Главн. ред. А.М. Прохоров, 3-е изд. Тома 1-30. М.: «Советская энциклопедия», 1969–1978.
4. Samantha J. Taylor and David J. Wilson. The Human Tissue Act (2004), anatomical examination and the importance of body donation in Northern Ireland. *Ulster/ / Medical Journal*. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2075576/>
5. Julian L. Burton, Guy Ruttly *The Hospital Autopsy: A Manual of Fundamental Autopsy Practice, Third Edition*. 2007. PP. 26–38. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Hospital_Autopsy.html?id=sROI6RwRucEC&redir_esc=y
6. Предмет, завдання і значення судової медицини. Історичні етапи розвитку. URL: [_Sudova_1-2.pdf](#).